

NAGY GÁBOR

A késleltetett beérkezés kötete: *Csillagok árvája*¹

I. rész

A *Csillagok árvája* Utassy József számára az igazi beérkezés könyve volt – még ha a késleltetett beérkezése is: a korabeli cenzúra öt évet várakoztatta a kötetet, próbára téve a költő érzékeny idegrendszerét. A korabeli irodalomkritika java nagyra értékelte, ha vegyültek is ebbe az értékelésbe disszonáns hangok. Az elmúlt négy évtized mindenesetre nem a fanyalgókat igazolta.

A *Csillagok árvája* versei akkor jelentek meg folyóiratokban, amikor a magyar líra paradigmaváltása is megkezdődött. A Tandori Dezső, Petri György, Oravecz Imre költészetével² fémjelzett változások teljesen más líraesztétikát valósítottak meg és írtak elő, mint amit a fiatal Utassy képviselt. A depoetizálás, a fragmentáltság, az elszemélytelenítés lírai folyamatai mintha éppen ellentétesek volnának az Ady, József Attila és Nagy László hagyományához kapcsolódó költészet útjával. Ennek tudható be, hogy Utassy lírája – nyilvánvalóan a költő szándéka ellenére – a különböző lírafelfogások közötti „harc” egyik terepévé vált; a hadakozó kritikusok hosszabb távon ezzel inkább ártottak a költőnek és a vele rokon költészeteszményt képviselő pályatársainak, semmint használtak volna. A különböző líraeszmények közötti választás jóleső szabadsága helyett görcsösen próbálták hangoztatni a saját ízlés fölényét, nem vetve számot azzal az evidenciával, hogy a sokféleség igazából mindkét „fél” számára üdvözlendő, hisz a legjelentősebb erőfeszítések is csak egy gazdag, heterogén közegben térülnek meg és őrizhetik meg jelentőségüket.

Alföldy Jenő, nyilván érzékelve a líratipológiai újdonságokat, a *Csillagok árvája* kritikájában Babits Mihályt segítségül hívva amellet érvel, hogy a közönség ítélete megelőzi a kritikusét – mind időben, mind értékében, hatásában.³ Ez már Babits idejében (1917-es

az írás) is kétséges érvényű megállapítás volt, manapság pedig már épp az ellenkezőjéről értekezne a kritikus... Mindenesetre Utassy mint a közönség által pajzsra emelt, „érthető” költő jelenik meg ebben az értékelésben, szemben a – közelebből meg nem nevezett – másfajta irodalommal: „Az úgynevezett »magasirodalom« egyre hajlamosabb arra, hogy a fogyasztói társadalmak várakozásaival és elvárásaival dacolva, tudatosan váljék a tömegek számára fogyasztathatlanná, s csak azokhoz a beavatottakhoz szóljon, akik trükkös bujkálásait képesek követni.”⁴ Ott rejlik ebben a gondolkodásmódban a szocialista elkötelezettség azon meggyőződése, hogy az az értékes, ami sokaké. Ráadásul az, amit Alföldy ebben a vonatkoztatási rendszerben az Utassy-költészet értékének nevez meg, esztétikai értelemben csak részben elfogadható – és nem éppen sokat mondó örök közhely: „ő valóban »életbevágó dolgokról« beszél: szerelemről, a létezés gyönyörűségéről és borzongató veszedelmeiről, békéről, hazaszeretetről, nemzetköziségről – közös szóval az élet értékéről.”⁵ Minden igazi irodalom „életbevágó dolgokról” beszél; hogy aztán ide sorolódna olyan fogalmak, amelyek Utassy számára (*akkori* használatukban!) inkább voltak gyűlöletesek, mint értékmutatók (béke [a korabeli használatában, lásd ’békeharc’], nemzetköziség), az megint csak a kritikus szocialista beidegződéséből következnek.

Utassy verseinek formai gazdagsága is e furcsa, ellenpéldákat nem említő vitázó érvelésben kap szerepet: „A teljesítmény mérése [értsd: a formai bravúrok – leoninus, adonizsi sor – felelőletése] csak arra való, hogy elhárítsuk Utassy fölül az olyan gyanúsításokat, melyek szerint ösztönös, alapos képzettséget nélkülöző lírikus.”⁶ Azért is bosszantó (a mából nézvést különösen) a kritikus hozzáállása, mert a későbbiekben remek részletelemzésekkel bizonyítja mindent; innen indítva megspórolhatta volna – Utassy Józsefnek is – a debattóri fordulatok súlytalanságát, hiszen ez a költészet nem valami más (nem más líraeszmény) ellenében jött létre, értékei önmagából is levezethetők, ha a tőle különbözőt is magától értetődően létezőnek fogadjuk el. A Tandori-féle lírai paradigmaváltás sikere és máig tartó hatása vitathatatlan; mint ahogy a Nagy László-i líraeszmény követőinek

1 Részlet egy készülő monográfiából.

2 Tandori Dezső: *Töredék Hamletnek*, 1968; Petri György: *Magyarázatok M. számára*, 1971; Oravecz Imre: *Héj*, 1972; Tandori Dezső: *Egy talált tárgy megtisztítása*, 1973.

3 ALFÖLDY Jenő: *Utassy József: Csillagok árvája = Uő: Élménybeszámoló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Bp., 1983. 377–383., 377. (Első megjelenés: Tiszatáj, 1977/9. 90–93.)

4 ALFÖLDY 1983: 377.

5 ALFÖLDY 1983: 378.

6 ALFÖLDY 1983: 379.

legjobbairól is kiderült, hogy érvényes lírafelfogást vittek tovább érvényes egyéni színekkel, szintén hatással későbbi nemzedékekre.

Tény, hogy jelent meg egészen értetlen kritika Utassy második kötetéről, s mivel ezek egyikét éppen az Élet és Irodalom Alföldy Jenő szerkesztette kritikarovata tette közzé, Lengyel Balázs tollából, Alföldy vitapozíciója egyszerűen vezeklés is lehetett.

Lengyel Balázs egyes megállapításai hihetetlen érzéketlenségről (esetleg szándékos rosszindulatról?) tanúskodnak. Azt állítja: „Utassy aztán igazán nem törekszik énekre”. Majd, egy politikai értelemben is dehonesztáló, de a versekből egyáltalán nem következő közbevetéssel súlyosbítja állítását: „Sőt maga vallja – az az érzésem, hogy egyelőre bele nyugvoán –, »énekijesztő lett beszédünk is, zagyva«. Mindenesetre a szavakkal és könnyelműen egymásra halmozott képekkel inkább nagyotmondásra tör, mint harmonikusan rendezett kifejezésre.” Miközben Lengyel kizárólag azt az egy-két részletet idézi, amelyek fenti szavait szerinte igazolják, a kritika végén „megengedi”, hogy egy-két igazi mű is akad a kötetben: „A ritmikái ügyetlenségek, az odadobott sorok, a torlódó képzavarok mellett találni egy-egy szépen formált, nagyozolás nélküli verset is.”⁷

A dilettantizmus vádjára Kis Pintér Imre kritikája is utal, fölényesen elutasítva azt, szinte himnikus magasságokban beszélve Utassy költői alkatáról; ő tehát nem „kívülről” közelíti meg az Utassy-líra értékét, hanem magából a lírából, annak benső lényegéből indul ki, a weöres-i teremtés és befogadás (teremtő és anya, *A vers születésében*) kettősének egységét fedezve fel Utassy költészetében. „Alig is tudok költőket – s csak a legnagyobbakat –, kiknél ennyire szentség a szó, akik ennyire nem gondolnak semmi külsőséggel – körülménnyel, irodalommal –, hogy az igazukat mondassák. Utassy legszebb verseit egyszerre formálja a meggyőződés tudatos biztonsága és a vallomás tehetetlensége; kihallik belőle a ritka tehetség lélegzetvétele, azé a kivételes szuverenitása, aki – ha megteremti – maga teremti meg a szabályait.”⁸ Itt is érezhető, hogy Utassy líráját el-

határolja az irodalmi divat bizonyos szegmenseitől (a személytelen, tárgyias költészet évtizedes, a de-poetizáló, alulstilizált költészet új divatjától, minden bizonnyal), ám nem a szembenállásra, hanem Utassy lírájának egyediségére helyezve a hangsúlyt. Nem feledve, hogy fölmerülhet e líra bizonyos jellegzetességei kapcsán az eredetiség kérdése: „...Utassy hangja, költő-tartása első hallásra talán túlon túl is ismerős.” Főként az adys önstilizáció válik ekkoriban kérdésessé, a költői szerep felülstilizálása. A ma horizontjából – amikor a Nagy László-i „vatesz”, főként Jánosi Zoltán munkássága révén, visszanyerte rangját, immár nem e szerep megváltó, jézusi, hanem kultúrhéroszi beágyazottságát emelve ki – egyetértünk azzal, hogy e költészet „önálló szellemi birodalom” és „tündöklő érzéki evidencia”.⁹ Észreveszi a József Attila-i tárgyilagosság, a petőfis helyzetdal fontos szerepét e lírában,¹⁰ de átérzi a francia modernség Utassy számára fontos esztétikai jelentőségét,¹¹ s lényeglátó észrevételeket tesz e költészet természetben gyökerező metaforikusságáról: „mármár panteisztikus azonosságvágya Radnótiéval, Áprilyéval rokon”. A legfontosabb azonban az, amit a költői személyiségről mond: Utassy küldetésstudata „félreérthetetlenül közemberi érzés. Mondhatnám úgy is, hogy ez a sokkolóan személyesnek látszó líra feladata vállalásában személytelenné változik. Mert ezeken a pontokon már nem Utassy József a líra szubjektuma: egyetlen elvonatkoztatást tesz meg alanyá: a személyiség »Ember«-re redukálja magát: a pusztá értéké, amely minden emberben, az utolsóban is közös, s amelyben a nagybetű sem kiváltságot, hanem absztrakciót jelöl.”¹² A közemberi vagy általános emberi bizony más szerep, mint a gyakran vádként megfogalmazódó „vateszi”, amelyet akkoriban az irodalomkritika egyre inkább a XIX. századi romantikába utal vissza, s mint illet, idejétmúltnak minősít. (Hogy ebben van némi félelem a politika helyett esetleg megoldásokat kínáló irodalommal szemben is, az bizonyos; Nagy Gáspár ’80-as évekbéli költészeté és sorsa jól jelzi ezt.)

Nyilasy Balázs épp a vateszi szerep felől olvasva értékeli úgy Utassy második kötetét, mint amelyben a „vállalás rendkívüli”, ám „csak töredékesen tudja megvalósítani a költő”. Példának a *Szemfedő földet*

7 LENGYEL Balázs: *Ének-változatok. Utassy József: Csillagok árvája* = Uő: *Verseskönyvről verseskönyvre. Líránk a hetvenes években*, Magvető Kiadó, Budapest, 1982. 477–478. (Első megjelenés: Élet és Irodalom, 1977. június 18. 25. sz. 11.)

8 KIS PINTÉR Imre: *Utassy József új versei. (A Csillagok árvája című kötet alkalmából)* = KIS PINTÉR Imre: *Helyzetjelentés*, Szépirodalmi Könyvkiadó, 1979. 242. Első megjelenés: Kortárs, 1977/10. 1666–1668.

9 KIS PINTÉR 1979: 243.

10 KIS PINTÉR 1979: 243.

11 KIS PINTÉR 1979: 244.

12 KIS PINTÉR 1979: 245.

elemzi: az első két sor „a lírai hős teljes esettségét, magányát, tehetetlenségét sugallja. Közvetlenül utána azonban a költő csipkebokorággal, az elhivatottság jelképével világítja be a temetőt. Váteszi ez a kinyilatkoztatás, de indoklását nem kapjuk, sőt, a következő hat sorban ismét árvaság, elveszettség és bizonyosság-biztonság váltják egymást. S a szerző mindezt időben-térben egyazon személyiségbe helyezi. Az utolsó előtti két sor a személyes hangból kissé váratlanul, egy általános kinyilatkoztatásba vált át: »Magyar vagy, mert lengyel a lengyel, / mongol a mongol és dán a dán.« Végül a verszárás egy túlírt – mert előkészítetlen – romantikus, világnyi méretű megtisztulást sejtet.” Figyelemre méltó a kritikus elemzése, ám az alaposabb olvasat nem teljesen támasztja alá ítéletét. A csipkebokorág „indoklása” nem tartalmi, hanem motivikus szinten lelhető fel. Az égő csipkebokor a bibliai történet szerint „szent helyen” lepte meg Mózeszt – bizonyos tekintetben a temető is szent hely. Az égő csipkebokor Istenkijelentés, a csipkebokor maga pedig ősi fűszer- és gyógynövényünk. A lírai hős kezében egyszerre jelentheti a teremtő szándékot, a holtak feltámasztásának reményét, illetve az ember – csak egy ág van a kezében! – isteni mivoltát, és egyszersmind az Istenhez mért kicsiségét. Hiszen az Istenhez megtérés feltétele a feltámasztás utáni megtisztulás, a tisztítóűz, s így a vers utolsó két sora – temetőben vagyunk, feltámasztásra váró holtak között, a költő kezében csipkebokorág van – nem is annyira előkészítetlen. A „Magyar vagy...” sem teljesen váratlan, hiszen a temetőben járó vershős az apját és őseit keresi – s jut el a felismerésig: „Tenger nép volt az Őssejtig ősöd!” S mindezt a holtak csontjai súgják a költői énnel: az ember egyediségének és Istenben megtestesülő egységének, egyetlenségének gondolata a holtak megszenvedett tapasztalata, tanítása. Úgy tanítják a csipkebokorággal kezében sétáló vershőst, mint Isten az égő csipkebokor mellett Mózeszt. A tisztítóűz így nem (csupán) romantikus látomás, hanem a vers motivikai rendjébe illő, logikus lezárás. (S az elesettség, magány érzése nem idegen a nagy, prófétai tettektől – elég a Getsemáné kertre gondolni.) Mindemellet, ha értékelése alapjával nem is értek egyet, Nyilasy Balázs több észrevétele érzékeny és helytálló (például az, hogy a *Mindenség Déva-vára* zárlata nem szervesül a megidézett mítoszhoz). Amit mások ünnepeltek e lírában, a kultúr-motívumok gazdagodását, azt Nyilasy a *Tüzem, lobogóm!*-hoz ké-

pest visszalépésnek, a természetesség elvesztésének tekinti.¹³

Krasznahorkai László kritikájában a nemzeti költő fogalma pozitív töltésű: „Izzó, pattanásig feszült, messianisztikus soraiban körömszakadtáig ragaszkodik egy megcsúfolt Hazához, az »idehazudott« szabadsághoz, s éppen emiatt a panaszos, villámló szabadság- és hazaszeretet miatt mondom: Utassy nemzeti költő, nagy elődeinek, Petőfinek, Adynak méltó unokája. A magyar közéleti költészet egyik újabb figyelemre méltó alakja.” Ezt a méltatást néhány fontos észrevétel alapozza meg: „Utassy a »megriadt remény«, a »hanyatlásvégi nyár« költőjeként visszaadja a zengést azoknak a szavaknak, amelyeket nem az idő, hanem az elgyávulás koptatott meg.” Krasznahorkai „teljes, zárt költői-emberi világ”-ról beszél, fölismerve e költészet egyik fő karaktervonalát, s leszögezi: „képeinek időtlen levegője van, nyelvi biztonsága lenyűgöző”¹⁴

Görömbei András is az Utassy-líra belső természetéből indul ki a kötet értelmezésekor. Hangsúlyozza, hogy a versek költői énje dinamikus változásaiban mutatkozik meg a versekben, szinte előttünk bomlik ki a maga gazdagságában. Rámutat e költői én küzdő jellegére, összekapcsolva ezt a költő etikai alapállásával: „Utassy öntanúsító versei szinte kivétel nélkül küzdelem-versek, veszélyeztetett léthelyzetben mutatják az etikai fenomént.”¹⁵

A későbbi kötetekre is érvényesen értelmezi a „tenger” motívumát: „A tenger-motívum esztétikai hatása abban nyilvánul meg Utassynál, hogy ebben a vizuális és elvont tudatsík egyszerre érvényesül, egyforma jelentőséggel, s így a kettő szüntelenül egymásba vibrál. A tenger önmaga tárgyi jelentőségén túl a végtelenséget, az abszolútumot is jelöli. A nagyobb horizontot, a teljes szabadságot és a morális abszolútum igényét.”¹⁶ Kiemeli, hogy Utassy szóeleményei „szokatlan tudatsíkok egymásra vonatkozásával teremtenek új valóságot.”¹⁷

13 NYILASY Balázs: *A vállalás mértéke. Utassy József: Csillagok vonzásában*, Napjaink, 1978/5. 31. (A kritika alcíme így, kettősponttal értelmezhetetlen, valószínűleg nyomdahiba.)

14 KRASZNAHORKAI László: *Utassy József: Csillagok árvája*, Palóc-föld, 1978/4. 28–29.

15 GÖRÖMBEI 1986: 236.

16 GÖRÖMBEI 1986: 235.

17 GÖRÖMBEI 1986: 237. S itt rendkívüli gyűjteményt állít össze ezekből: „márványlik, szobrosul, fölezüstöz, kimájúsitanád, bogárlík, alkonyodol, sarlósondik, holdasul; holdmeredek, sisak-ország, lombvisszavonulás, koponyafény, égüres, ének-ijesztő, címerárulás, útkeresztjén; temető ég, szemfedő föld, szívnagyobbodásos ország,

A *Tüzem, lobogóm!*-hoz hasonlóan az új kötet versei – eggyel több, mint a pályakezdő kötetben: 54 – is négy ciklusra tagolódnak. A *Szemfedő föld* nyitó ciklust két mottó előzi meg. Az egyik Petőfi szállóigéjét idézi meg – „Szabadság, szerelem! / E kettő kell nekem.” –, a másik egy ettől meglehetősen elütő, nemkülönben híres Rimbaud-motívumot: „Mert ÉN – az mindig valaki más.” Az első a költői téma forráspontjára mutat rá, a másik egy olyan költői szerepfelfogásra utal, amely teljes jelentésében aligha vonatkoztatható Utassyra, ám abban az értelemben, hogy a költő(i) személyiség) a versek sokaságában lakozik, abban mindenképpen.

A nyitó vers, a *Motívum* – az első kötet mottóverséhez hasonlóan – az Utassy-líra lényegét mély önismeretre vallóan összefoglaló ars poetica; kis műremek. Tanúsága szerint a vers dal, a fájdalmat megszépítő vallomás. Ezt a közhelyszerű summázatot apró poétikai mozzanatok mélyítik el. A három kétsoros strófát egy kiemelt sor előzi meg: „Küszöbén az estnek” – e kiemelt „egyke” sorral mintegy az olvasó is átlép egy küszöböt, a tudatosság küszöbét, s átlép „csillagfakadáskor” a csodák, a tudatalatti, a közvetlen érzékelés mögötti szférák birodalmába. A zárlatban aztán ez a két sor egy strófába tagozódik; a keretező ismétlés egyszersmind változás is: már benne vagyunk a küszöbön túli létben. A költészet világában.

Az *Akit a gyász felöltöztet* az édesanya gyászát átérző fiú részvét-kifejezése, távlatosabban afféle medalion az özvegy édesanyjáról: „Ki zuborgatja szép / arca tengerszemét”. A ’zuborgatja’ a ’zubog’, ’buzog’ igékből származik, a víz erős sodrású mozgását fejezi ki.¹⁸ A gyászba beleszédült, belerévíült emberi fájdalom pszichológiailag is hiteles képe a zárlat: „ha elengedném kezét: // a Föld is elforogna / szép lassan alóla”. Utassy sajátos verstechnikája mutatkozik meg a cím és az első strófa viszonyában: a címet az 1-2. sor epanodosz-szerű szórendcserés felbontásban ismétli, hátravetéses ismétléssel alkotva keretet: „Sírhat, akit a gyász / öltöztet föl, sírhat!” (Az is szembetűnő, hogy a címben a költő még nem a „föl” igekötőt használja, mert zavaróan hangzana a ’föölöztöztet’ formula.)

A *Sirató* fiktív családi életkép anyával, apával, testvérekkel. Miközben a stróféként váltakozó élet-

képek novellisztikusan reálisak – magát tükörben nézegető kislány, csúzlival az ablakot kilövő fiú, vasárnap délután adomázó apa –, a vers testes, alliterációkkal zsúfolt hangzása az első két strófában a mesék, az irracionalitás világába utalja a verset. A húgot megmintázó első strófa a hűg h-ját, a második az öcs cs-jét csendíti meg sokszor („csöpp csin-talan öcsémnek / csúzlit csinálnék, s ha csörrenne az ablak”), szinte a hangokban hozva létre a teremtést, amire valójában csak a képzelet képes. A telt hangzást „csillapítja” valamelyest a vers félrímes szerkezete, az asszonáncok tompasága. A harmadik strófa már hangzásában is kopár, mintha nem igazán hinne az apa felélesztésében – még ha a század pusztulását vizionálja is az ő megmenekülése zálogául.

Organikusan épül tovább a kötet: a *Kit koldus hazámnak hívok* a csonka családot megéneklő versek újabb variációja, ezúttal közéletivé hangolva a családít, egyrészt a szegénység–gazdagság szembenállását felvetve, másrészt a forradalmas öntanúsítás öntudatát kikiáltva: „Megszült hát engem: forradalmat.” Az allegorikus értelmezés felnyitása – „S anyám – kit koldus hazámnak hívok” – persze a szegénység motívumát (utalva Móricz elbeszélésére: „mert a megváltó krajcár hiányzik”) a hazára is vonatkoztatja, ez pedig megint a fennálló hatalmi rend bírálata. Az allegória kibontásakor a vers rendje is felborul, a három párrímes strófa után félrímes szerkezet következik, visszatér ugyanakkor az első strófa h-alliterációs hangzásvilága. A dús hangzással termékeny disszonanciába kerül a vers egy-egy groteszk sora, mint a „méhe a szerelem hullaháza” bravúros tárgyiasító metaforája, s a zárlat pontos megfigyelésen alapuló igés metaforája: „homlokán sorsom harmonikázik”.

A *Világ világa* (a későbbi kötetekben elmarad az összefoglaló cím¹⁹) két verset foglal magában – mindkettőt az apa emlékének szenteli, mindkettő remekmű. Az *Ismeretlen katona* – ekként első a költő gyakorlatában – a félhosszú vers műfajába sorolható. A különböző számú (1, 2, 3, 4) sorokat tartalmazó versszakokat a strófák végi rím egybekapcsolja, nem fedve el azt a mozaikos, mozzanatos építkezést, amely egy virág kinyílásához hasonlít, s így, fokról fokra lesz a „sortüzekkel terelt, / hadak útjára vert, / csil-

szívlökéses repülőgép, holló-nagy pernyék, reccsenet-kék, besúgó nádas stb.”

18 ZAICZ GÁBOR: *Etimológiai szótár*, Tinta Könyvkiadó, Bp., 2006. 932.

19 Vö. *Utassy József költészete*, sajtó alá rend., jegyz. UTASSYNÉ HORVÁTH ERZSÉBET ÉS VILCSEK BÉLA; Napkút, Bp., 2017. (A továbbiakban: UJK) 147.

lagközi bakám”-ból, a „remény romvitézé”-ből, a „patron pro patriá”-ból a zárlatban „Bükkszenterzsébeti / senkim, Jézus Krisztus: // Apám, Édesapám!”²⁰ A jézusi édesapa ellenpontja a „rongy bajtárs”, a Haza, „aki” „Istenre esküszik, / s Pilátus piacán / harmincezüstöködik”. Utassy zseniális egyéni leleménye, hapax legomenonja lírájának egyik védjegye: később is alkot névszóból egyéni, egyszeri igéket. Júdás és a harminc ezüst a hazára vonatkoztatva – valószínűleg hatással lehetett ez a kép Nagy Gáspár *A Fiu naplójából* című versére is.

A *Fekete trón* kiazmusszal indító, az igét („zenét gyújtok rád”) két soron át késleltető felsorolással nyitó, figura etymologicákkal, értelmező szerkezetekkel építkező óriásmondata a népi siratók, regölések ritmusát és dinamikáját idézi. Alliterációs telitalálatok („rád lobbantom a muzsika-máglyát”) váltakoznak apokaliptikus látomástörredékkel („rezes csontjaid bandája előtt / recsejenek a karnagyai pálcák”), megelőlegezve az óriásmondatot követő egysoros, szentenciaérvényű kijelentést (utassy felkiáltójeleléssel adva neki hangsúlyt): „Sírról csak azok tudnak, kik ássák!” A vers aranymetszéspontján felcsattanó költői igazságot három sor követi, az igazságot groteszk költői látomássá bontva:

*Magukat gyásszal megkoronázzák,
s lesznek egy halott helytartói és
fekete trónra ültetett árvák.*

A vers két kilencsoros strófája közé a költő kiugratott egyetlen sort, amely az apa halálának tényét mondja el – utassy humorral, az *Ismeretlen katona* „Országok Sisakja!” felkiáltását idézően nevezve el a német katonát: „egy abrak zabért Fritz Schischak lelőtt”. Az az érdekes és izgalmas, hogy Utassy verseiben a szikrázó indulat kiválóan megfér az efféle gúnnyal, nem oltódik ki a vers heve, nem zökken meg a dinamikája. Amúgy is többféle regiszter szólal meg a versben: himnikus-ráolvasó mormolás, groteszk-apokaliptikus látomás és a zárlat szinte szoborrá kövülő metaforája természetes egységbe olvadnak.

A *Zúg március* mellett Utassy másik emblematicus, sokat emlegetett verse a *Magyarország!*. Félhosszú vers, himnikus zengésű vallomás a hazáról, mely egyszersmind a népi bájolók hangvételét is

idéző szerelmes vers. Úgy szól a kihantolt hazához, mint a tőle elszakított, immár halott szeretőjéhez, beépítve a gazdag szövetű – Az *Ómagyar Mária-siralmat*, a bibliai Illés alakját megidéző, néphiedelmeket felelevenítő²¹ – versbe a *Kádár Kata* népballeda anyagát is: „Kérdezd Illés kocsisomat, / honnan mennydörög e fogat, / mért is tértem meg-vissza hozzád / mind kiforgatva sírod: // Magyarország!” A halál azonban nem az élet megszűnésének állapota: „élet és halál egyszerre létezik itt, éppen ezek eldöntetlen küzdelme növeli meg a költői én aktivitását”.²² A haza és a szeretett lány képének egymásra vetítése a hazafisághoz nem a megszokott érzelmekeket: a büszkeséget, bátorságot, harcra-készséget kapcsolja, hanem olyan gyengéd érzéseket, mint a féltés,²³ az óvó szeretet („én temetni el nem hagylok”): „a költő a bensőség, a birtokon belülség többlettudásával méri fel a hazát”.²⁴ Profán allegória a haza mint nő(i test), földrajzi, domborzati analógiák hitelesítik: „itt fekszem rád virradva, / pannon melled málnás csúcsán”; „combjaid holtágában / ülnék tort kesergőn”; „Micsoda kilátás nyílik tűzhányó melleidről!” Nem is annyira rejtetten a hazával – nővel – szeretkezés is ott van a versben (keletkezése idején ez kockázatos blaszfémia volt), a záró szakaszban a himnikus és a bájoló regiszterben gyönyörűen egyesítve a költőt és megénekeltejt (és a személyest és közéletit):

*Úgy
ölelsz át,
sejtjeim fájnak,
hátabba körmeim holdvilágárkot vájnak,
ezeregy fényévnnyi sáncot
mai,
holnapi bizáncok
ellen,
hogyan védd magad:
Szerelmem,
Szerelmem Kápolna-virága,
Nekem
Édes Egyetlenem,
Világ
Világa.*

21 GÖRÖMBEI 1986: 238.

22 GÖRÖMBEI 1986: 239.

23 Vö. „Utassy versében a haza féltése a drámai mag”. GÖRÖMBEI 1986: 239.

24 Uo.

Korábban a József Attilának ajánlott *Szárszóban* a haza szemantikailag földúsultan – egyszerre érthető rajta egyrészt az ország, másrészt a szellemi, erkölcsi, kulturális tér, ahol otthon érzi magát az ember – csak még nagyobb értékvesztést sugall, hiszen a megadás, a halál képzete társul hozzá: „Házam: a mozdony alatt.” Kevésbé végletes (és végleges), mégis keményen elítélő véleményt fogalmaz meg az Illyés Gyulának ajánlott *Csendélet* című szonett, amelynek az első tercijára hordozza a legsúlyosabb gondolati terhet, az oktáva szinte csak előkészítő szerepű (a szextett második egysége pedig némiképp – a költőfejedelem iránti tisztelettől is vezérelve – tompítja az itt megrajzolt kép élességét):

*Ez a szívnagyobbodásos ország
félutak lihegője. Keselyűk
koszorúzzák a horizontját.*

Utassy hallatlanul szuggesztív képalkotó technikája minden szónak többszörös funkciót kölcsönöz: az utakon lihegő szívbeteg mellé logikusan kapcsolódik az eszmékben „félutat” választók, s e félút teljességé-

ről a mindennapi propagandában szüntelenül „lihegők” képe. A ’dögevő keselyűk’ és a ’halotti koszorú’ mind szemléletességével, mind gondolatiságával remek kép, összetartozásukat alliteráció húzza alá.

A hazájában hontalan, ám a szűkebb közösségében még otthonára lelő költő a *Mindenség Déva-vára* című versben a ház–haza szó pár szembeállításával fejezi ki érzését: „Házam nagyobb hazámnál is” – kezdődik a Juhász Ferencnek ajánlott, Ratkó József Déva-verseivel is rokon alkotás. A tragikum ellen lázadó indulat és az ironia itt is szervesül: a háromszori „VÉR AZ ÁRA!” felkiáltás utáni négy sor magában is megálló műremek, amelyben az egyes számú csillag akár a szocializmus jelképére is utalhat, miközben nem sérül a vers egyetemes érvénye:

*S jönnek jézusarcú ácsok,
hogy csillaggal cserepezzék?!
Reményben a bizonyosság:
megérjük a magunk elesését.*

(Folytatjuk)

Ézsias István: *Kék madár*